

Писемна ветеринарна і тваринницька традиція Південно-Східної України у друкованих джерелах кінця ХІХ–початку ХХ століть

В.В. Вакулик, кандидат історичних наук
С.М. Масліков, кандидат біологічних наук

Йдеться про активний розвиток тваринницького сектору і ветеринарної медицини, формування письмової ветеринарної та тваринницької традиції, що відображено в діловодстві, періодичній літературі, інших виданнях та друкованих носіях того часу.

Одним із завдань вищої школи в сучасній Україні є формування у майбутніх фахівців навичок професійного мислення. Тобто, вільного володіння методами одержання достовірної виробничо-наукової інформації, уміння її аналізувати, узагальнювати, синтезувати та інтерпретувати в контексті поставлених завдань. Для ветеринарних фахівців особливе значення такий вектор лікарського мислення, який орієнтований на причинно-наслідковий аналіз понять “здоров’я” і “хвороба”. Причому, поряд з медичними та біологічними категоріями, далеко не останнє місце в цьому процесі займає апелювання до таких категорій, як соціальна, економічна і, нарешті, *ветеринарна та тваринницька традиції*. Це цілком виправдане, коли підстава для об’єктивної оцінки тієї чи іншої проблемної науково-виробничої ситуації міститься в історико-науковому та онтологічному контексті. Немає сумніву, що найбільш достовірними джерелами історико-наукової інформації є *першоджерела*. А оскільки просторово-часові межі нашого дослідження звернені до Південно-Східної України кінця ХІХ–початку ХХ століть **метою** дослідження став пошук і аналіз першоджерел, здатних пролити світло на процес формування тваринницької та ветеринарної традиції саме в цьому регіоні. Додамо, що й дотепер в доступній нам літературі спеціальних узагальнюючих робіт з цієї теми не представлено.

Матеріал і методика. Пошук, вивчення й аналіз великої кількості документів і матеріалів дозволили нам сформувати *базу писемних джерел з історії розвитку тваринництва і ветеринарної медицини Південно-Східної України* згаданого періоду. Їх можна розбити на дві основні групи: *друковані та рукописні джерела*. У друкованих виділено дві основні групи: *документальні та нарративні*. Документальні джерела склалися з таких видів, як законодавчі акти; офіційна діловодна документація (відомчі розпорядження, циркуляри, інструкції, постанови земських управ і зборів); наукові, виробничі та комісійні звіти; довідково-статистичні матеріали; протоколи наукових досліджень; щоденники та праці з’їздів і нарад, періодичні видання (спеціальні ветеринарні і видання загального характеру); спеціальна ветеринарна література (книги, брошури, довідники). Частина з цих джерел зберігається в різних архівах. Як

нарративні джерела використовувалися публіцистика, листи, спогади, подорожні нотатки.

Робота із зазначеними джерелами проводилася в державних архівах Дніпропетровської та Харківської областей; у фондах рідкісної літератури Краєзнавчого відділу Дніпропетровської обласної наукової бібліотеки, Національній бібліотеці України ім. В.І. Вернадського, Харківській державній бібліотеці ім. В.Г. Короленка, Російській державній бібліотеці та бібліотеці ЦНСГБ (м. Москва); у спеціалізованих бібліотеках ряду ветеринарних вузів України та Росії і т. ін.

Результати досліджень та їх аналіз. У державному архіві Дніпропетровської області нами були вивчені фонди № 11 та № 134, які містять документи поліцейського відомства, у тому числі і ветеринарної частини; тут розглянуто документацію Катеринославської контори іноземних поселенців, котрі активно займалися тваринництвом.

Цінними джерелами, опрацьованими в архіві Харківської області, виявилися особові справи викладачів, службовців і студентів Харківського ветеринарного інституту, які служили в земських структурах Південно-Східної України або мали безпосередній вплив на розвиток науково-практичної ветеринарії регіону. Так, у фондах цього архіву містяться справи О.П. Шалашникова (фундатора вчення про кровопаразитизм у тварин), М.А. Шадріна (активного діяча земської ветеринарії), В.А. Шадріна (першого зоотехніка Катеринославщини), І.М. Садовського (відомого мікробіолога і анатома, вченого і педагога), І.Й. Гордзялковського (засновника ветеринарної лабораторії МВС), М.О. Мальцева (відомого вітчизняного вченого, педагога і хірурга-ветеринара), М-Ф.В. Журавського (професора Харківського ветеринарного інституту), М.Ф. Мордовського і П.О. Красовського (ветеринарних лікарів Катеринославської губернії), Є.В. Теличенка (головного земського ветеринарного лікаря Катеринославської губернії) і т. ін.

Ці справи за своїм складом є анкетною інформацією, що містить відомості про дату і місце народження, походження, батьків та хрещених, віросповідання, освіту, місце проживання, характер роботи, наявні чини і відзнаки, шлюб і дітей тощо. Крім цього, до них додавалися довідки про хвороби, різного роду прохання і підписані зобов'язання, клопотання, копії дипломів та виписки оцінок, документи, що посвідчують затвердження на посаді, та багато іншого. Особливий інтерес викликав послужний список зазначених осіб, накази про відрядження, про наукову та практичну діяльність, нагороди, переміщення. Деякі справи супроводжувалися фотографіями.

Неабиякий інтерес являють матеріали фондів Канцелярії харківського губернатора, Лікарського відділення Харківського губернського правління, Ветеринарного відділу, протоколи ветеринарних нарад та ін.

До групи нарративних джерел належать “Сборник работ в память о профессоре Иване Михайловиче Садовском и воспоминаний о нем” [1], випущений під редакцією М. П. Савваїтова в 1912 році; “Воспоминания” М. Ф. Гамалії (цитовані і наведені А. І. Метьолкіним) [2] і відкриті листи окремих осіб і цілих колективів.

На сторінках журналу “Ветеринарная жизнь”, що користувався репутацією опозиційного і демократичного видання, публікувалися листи критичного змісту, іноді анонімні, з різкою негативною оцінкою будь-яких подій в територіально-адміністративних одиницях ветеринарної діяльності. Яскравим прикладом викладеного є листи одеського ветеринарного лікаря С. К. Орловського [3–4], який зайняв відносно деяких посадових осіб та ветеринарних лікарів херсонських земських ветеринарних служб непримиренно “войовничу” позицію. Аналіз подібних листів дозволяє отримати цінні фактологічні дані, заповнити прогалини з повсякденного життя регіональної ветеринарії, її науково-дослідницькі успіхи і невдачі. Оінуючи психологічну складову ветеринарної діяльності на різних етапах її розвитку, можна виявити взаємозв’язок ефективності науково-практичної ветеринарної діяльності регіону з громадсько-політичними настроями і професійно-ціннісними орієнтирами “всередині” ветеринарного співтовариства.

Важливим нарративним джерелом є вітальні листи що надходили на адресу оргкомітетів з’їздів, організаторів ювілейних заходів і т. ін. Ці матеріали часто містять цінні відомості про взаємини уряду і місцевих адміністрацій, земських ветеринарних організацій, профільних вузів і лабораторій, окремих учених. Навіть імена та підписи, адреси і дати, що стоять під цими документами, допомагають по крихтах збирати і з’ясовувати біографії деяких ветеринарних фахівців, визначати ступінь їх участі в розвитку регіональної ветмедицини.

Різного роду листи часто переконують у творчій професійній активності ветеринарних лікарів, фахівців середньої ланки – ветеринарних фельдшерів. Зокрема у письмових свідченнях до оргкомітету I Всеросійського з’їзду ветеринарних фельдшерів у м. Київ (1913) зустрічаються імена фельдшерів: Пономарьова з м. Катеринослав, Говорова з м. Павлоград, С. Хотунцева із с. Очеретувате Катеринославської губернії та ін.

Цінним додатковим джерелом інформації про характер господарювання та менталітет населення досліджуваних територій стали подорожні нотатки ветеринарного лікаря та громадського діяча С.С. Євсеєнка [5], зроблені ним під час подорожі губерніями України.

Одними з найбільш інформативних й авторитетних для встановлення хронології і характеру подій стали матеріали багатьох друкованих джерел. Перш за все, це діловодні папери губернських та повітових органів влади. Так, вивчення доповіді Бахмутської повітової земської управи “О мерах борьбы с чумною эпизоотией” забезпечило отримання докладних відомостей про науково-світоглядні уявлення щодо епізоотичних процесів, застосованих проти епізоотичних заходів і навіть кадрових питань та матеріально-технічного забезпечення повіту.

Зіставлення урядових та відомчих наказів із місцевими розпорядженнями, інструкціями рельєфно виділяло регіональну ініціативу і специфіку в розробці теорії та практичної реалізації заходів ветеринарного, поліцейсько-карантинного характеру. Часто при складанні обов’язкових правил боротьби з інфекціями губернська адміністрація користувалася досвідом місцевих ветеринарних фахівців і тваринників, які, “комісійно” вивчивши ситуацію,

пропонували варіанти її вирішення. Надалі складені правила розглядалися на предмет узгодженості з правами земства і державним законодавством і візувалися Ветеринарним комітетом або іншими повноважними інстанціями. Таким чином, наочно простежується механізм управління ветчастиною і роль ветфахівців регіону, їх внесок у загальну базу даних науково-дослідницького досвіду в боротьбі з хворобами тварин та людини. Документальний супровід названих тут процесів є цінним історичним джерелом у контексті досліджуваної проблеми.

У ситуаціях, коли була потрібна об'єктивна оцінка ветеринарної ситуації в окремій губернії або повіті, Ветеринарний Комітет і МВС відряджували туди своїх представників, які мали нагоду на місці вивчити обстановку. Їх звіти також є важливим джерелом інформації про реальний стан справ у губерніях і дають досить об'єктивне уявлення про характер тваринництва і ветеринарної діяльності у регіоні.

В історико-науковому контексті особливий інтерес викликають комісійні звіти з експериментальної перевірки суперечливих фактів у напрямку імунопрофілактики сибірки. Одним із таких документів став “Отчет Ветеринарному Комитету о предохранительных прививках овцам вакцин сибирской язвы, произведенных особою специальною комиссиею в пределах Херсонской и Таврической губерний”, складений під керівництвом М.І. Еккерта.

Відмінною рисою земської ветеринарної медицини була активна участь її представників у підготовці й публікації рецензій, анотацій, рефератів на дисертації та інші наукові праці, що ставали відомими у професійних колах або здавалися рецензентам найбільш актуальними і затребуваними в сучасній їм ситуації. Серед ветлікарів Південно-Східної України найяскравіше в цьому контексті виділяється постать М.А. Шадріна, праці якого є важливим джерелом з історії ветеринарної медицини.

Свого роду квінтесенцією, що відтворює досягнення земської ветеринарної медицини та демонструє її науково-дослідницький потенціал, стали праці та щоденники Всеросійського з'їзду ветеринарних лікарів. Вони включали масштабні статті, доповіді та інші матеріали представників земської ветеринарії досліджуваного регіону. Іноді збірки праць місцевих ветеринарних фахівців видавалися на губернському рівні. Причому їх інформаційна цінність була досить високою, а з огляду на їх регіональну специфіку у деяких питаннях може вважатися унікальною. Приклад: “Труды губернской зоотехнической комиссии 25–26 апреля 1915 года”, яка працювала в Катеринославі.

Досліджуваний відрізок часу є періодом широкого визнання земської ініціативи у ветеринарних та інших питаннях і одночасно активної видавничої діяльності у ветеринарній галузі. “Архив ветеринарных наук”, “Ветеринарный вестник”, “Вестник общественной ветеринарии”, “Ветеринарное обозрение”, “Ветеринарная жизнь”, “Ветеринарный врач”, “Ветеринарный фельдшер” та інші часописи досить яскраво і під різним кутом висвітлювали події ветеринарного життя в Імперії. На сторінках цих видань часто зверталися до проблем науково-практичного, організаційного, педагогічного та соціального

характеру, що хвилювало ветеринарних фахівців і тваринників земських губерній Південно-Східної України. У свою чергу, досить часто авторами статей у журналах ставали фахівці-практики та вчені з цього регіону. Траплялися моменти, коли увага фахівців та громадськості всієї країни була прикута до конкретної події, наприклад, до “епопеї” з випробуванням сибіркових щеплень або відкриттям “вітчизняного йоду”.

Ветеринарні і зоотехнічні питання регулярно обговорювалися на сторінках місцевої преси. Особливою популярністю користувалися “Южное хозяйство”, “Вестник Екатеринославского Земства”, “Ветеринарная Хроника Херсонской губернии” та ін. Велике значення в середовищі земських лікарів регіону мав “Сборник трудов Харьковского ветеринарного института”, що видавався з 1887 року.

Періодичне видання сприймалися ветеринарними лікарями як засіб внутрішньокорпоративного спілкування і як “трибуна”, з якої можна було донести свою світоглядну позицію до широкого загалу. У різноманітних за тематикою рубриках ветеринарних видань можна натрапити на опубліковані тексти дисертаційних робіт, наукових доповідей, обговорення переваг та недоліків різних методик, схем лікування та профілактики хвороб, звернення до колег та протоколи журналів ветеринарних нарад, перекладні статті іноземних авторів, рекламу нової літератури та багато чого іншого.

Системна обробка матеріалів ветеринарної періодики та близьких їй за тематикою видань дозволяє скласти хронологію як знакових, так і менш відомих подій, що відтворюють історичні реалії в тому вигляді, в якому їх бачили і сприймали сучасники; дає можливість “перехресного опитування” авторів публікацій з різною географічною і часовою приналежністю.

Ще одним цінним джерелом інформації є книжки і брошури того часу. Наприклад, друковані роботи В.А. Васильєва [6], видання без зазначення авторства містять різноманітну інформацію, що в деталях вимальовує стан справ у великих поміщицьких господарствах регіону.

Невеликі за обсягом, але значущі вже за самим фактом свого існування брошури земського зоотехніка В.А. Шадріна, є доказом зростаючого інтересу молодій зоотехнічній службі до місцевих порід худоби, а в контексті історико-наукового пошуку матеріалів, що стосуються життя і діяльності професора В.А. Шадріна, вони набувають особливого значення. У такому ж напрямку треба розглядати брошури Є.В. Теличенка та інші публікації.

Для розуміння загальної ситуації у ветеринарній медицині та тваринництві, окремих питань із цієї тематики важливу роль відіграють книжки вчених. Написані здебільшого на основі власного досвіду, вони набувають характеру цінних першоджерел. Прикладом такої літератури можуть вважатися видання М.І. Придорогіна [7], М.Ф. Іванова [8] та ін.

Відзначимо, що специфіка дослідження вимагала постійного аналізу щодо відповідності деяких суто ветеринарних думок і теорій розглянутому періоду. Інтерес викликали хронологічні зміни термінології, уявлення про ті чи інші процеси, методи тощо. У таких випадках ми змушені були як достовірні джерела використовувати самостійні та колективні наукові праці [9–10].

Висновки

Виявлено великий масив друкованих носіїв ветеринарної та тваринницької традицій досліджуваного регіону, який є базою репрезентативних першоджерел і беззаперечно свідчать про активний розвиток ветеринарної структури і тваринницького сектору. Виявлені в результаті дослідження клінічні випадки, багатогранна ветеринарна казуїстика, виробничі ситуації, особливості управління та організація ветеринарної структури, механізми взаємодії академічних центрів з виробничими інститутами та інші фактори можуть бути використані як моделі під час планування завдань сучасної ветеринарії та тваринництва.

Бібліографія

1. *Конев Д.Ф.* Значение Ивана Михайловича Садовского в деле приготовления вакцин сибирской язвы / *Д.Ф. Конев* // Сборник работ в память о профессоре Иване Михайловиче Садовском и воспоминаний о нем : [под ред. *Н.П. Савваитова*]. – СПб. : Изд. Журнала “Вестник общественной ветеринарии”, 1912 – С. 27–34.
2. *Метелкин А.И.* Л.С. Ценковский – основоположник отечественной школы микробиологов, 1822–1887 / *А.И. Метелкин*. – М. : Медгиз, 1950. – 263 с.
3. *Орловский С.* «Представитель науки» на гастролях в провинции / *С. Орловский* // Ветеринарная жизнь. – М., 1908. – № 29. – С. 436–438.
4. *Орловский С.* «Представитель науки» на гастролях в провинции. Окончание / *С. Орловский* // Ветеринарная жизнь. – М., 1908. – № 30. – С. 450–452.
5. *Евсеенко С.С.* Под ясным небом Малороссии / *С.С. Евсеенко*. – М. : Типо-литография Товарищества “И.Н. Кушнерев и К^о”, 1901. – 49 с.
6. *Васильев В.А.* Хозяйство Андрея Константиновича Бабушкина – землевладельца Екатеринославского и Верхнеднепровского уезда Екатеринославской губ. / *В. А. Васильев*. – Екатеринослав : Тип. Густав Берс, 1913. – 36 с.
7. *Придорогин М.И.* Обзор важнейших пород крупного рогатого скота / *М.И. Придорогин*. – М. : Тип. О.Л. Сомовой, 1907. – 236 с.
8. *Иванов М.Ф.* Каракулеводство на юге России / *М.Ф. Иванов*. – Полтава : Т-во печатного дела (тип. бывш. Дохмана), 1914. – 255 с.
9. Ветеринарное законодательство / [под ред. *А.Д. Третьякова*]. – М. : Колос, 1972. – Т. 1. – 696 с.
10. *Мальцев М.А.* Оперативная хирургия для ветеринарных врачей и студентов / *М.А. Мальцев*. – М.–Л. : Сельхозгиз, 1929. – 223 с.